

Ofnæmishneigð

Jóhann Heiðar
Jóhannsson

Netfang:
johannhj@rsp.is

ÞORGEIR ÞORGEIRSSON, YFIRLÆKNIR Á FSA, sendi bréf með hugleiðingu í tilefni af umræðu um heitið **atopia** í síðasta pistli. Honum er mikið niðri fyrir þegar hann segir: „Svo er að sjá sem fyrirbærið eða réttara sagt heitið ofnæmi sé enn að velkjast fyrir læknislærðum mönnum. Atopia heitir til að mynda ekki lengur ofnæmishneigð, heldur „bráðafnæmishneigð“. Hvað ber til? Málið ætti raunar löngu að vera útrætt.“

Atopia, allergia

Hvað sem um það má segja, þá er ljóst að mörg heitin sem notuð eru í ónæmis- og ofnæmisfræðum hafa löngum vafist fyrir bestu mönnum. Á það ekki síður við um erlendu heitin en þau íslensku. Flest þau erlendu urðu til löngu áður en fræðimenn vissu nákvæmlega hvað lá að baki fyrirbærunum sem þeir voru að gefa heiti. Mörg heitin voru því almenn og gáfu ekkert sértækt til kynna. Skýringin í síðasta pistli á upprunalegri merkingu **atopia** sýnir það vel, fyrirbæri sem er *undarlegt, framandi, skrýtið* eða *ókunnugt*. Svipað má segja um heitið **allergia**. Það er komið úr grísku þar sem **allos** merkir *annar* eða *annars konar* og **ergon** merkir *vinna* eða *starfsemi*. Það gefur afar lítið til kynna að segja að allergia sé fyrirbæri með *annars konar starfsemi* í vef eða líffæri. Sagan segir þó að það heiti hafi verið sett fram árið 1906 af austuríska barnalækninum Clemens von Pirquet til að lýsa þeim sértæku viðbrögðum sem

fram komu í húð hjá túberkúlín-(of)næmum einstaklingum. Með vaxandi þekkingu koma fram nýjar og oftast nákvæmari skilgreiningar á hugtökunum. Heiti, sem upprunalega voru mjög almenn og ógagnsæ, geta þannig að lokum fengið mjög þröngt og sértækt merkingarsvið.

Ofnæmi, ofurnæmi

Af þessu tilefni er sennilega ástæða til að ræða frekar um ofnæmi. Um forskeytið **of-** segir Íslensk orðabók Máls og menningar: *meir(a) en*

hæfilegt er, úr hófi og um nafnorðið **næmi** er sagt: 1. *námshæfileikar, það að vera næmur*. 2. *viðkvæmni gagnvart áhrifum*. 3. *í samsetn.: ónæmi, sótnæmi, tilfinninganæmi*. Til gamans má geta þess að elsta heimildin í ritmálsskrá Orðabókar Háskólans um notkun orðsins ofnæmi er frá 1922, úr bókinni Dulmætti og dultrú, þar sem það virðist koma fyrir í kaflaheiti: Ofskynjun og ofnæmi dáleiddra.

Íðorðasafnið notar orðið **ofnæmi** um enska heitið **allergy**. Íslensk orðabók Máls og menningar gefur tvær skýringar á ofnæmi. 1. *það að þola ekki (verða veikur af) að neyta vissra fæðutegunda eða snerta tiltekin efni (ávexti, fiður o.fl.), þola jafnvel ekki nærvist þeirra án þess að veikjast (t.d. af exemi)*; 2. *finnst e-ð alveg óþolandi*. Þessi tilvitnun sýnir annars vegar almenna læknisfræðilega merkingu orðsins ofnæmi og hins vegar sérstaka (ekki sértæka!) tilfinningalega og næstum spaugilega notkun þess. Sértæka læknisfræðilega merkingin er svo sú sem birtist í Íðorðasafninu: „*Sjúklegt ástand þar sem afbrigðileg ónæmisviðbrögð við ofnæmisvaka leiða til bólgu eða vefjaskemmda*.“ Þessi lýsing getur átt við um allar tegundir ofnæmisviðbragða, frá bráðafnæmi (immediate hypersensitivity) til síðkomins ofnæmis (delayed hypersensitivity).

Heitið **hypersensitivity** er venjulega notað sem samheiti við **allergy**, en hefur fengið íslenska heitið **ofurnæmi** í Íðorðasafni lækna. Forliðurinn **ofur-** hefur sterka áherslu og táknar *afar-*, *feikna-*, *geysi-* eða *mjög mikið* af einhverju. Vissulega getur slíkt átt vel við um sum þau viðbrögð sem sjást við ofnæmi, en engu að síður finnst undirrituðum að áherslan sé of sterk.

Lausir endar

Síðar í bréfi sínu segir Þorgeir: „*Sé spurt um lausa enda, þá sýnist bráðafnæmi gera anaphylaxis bæri-leg skil, ---*“ Því til viðbótar má segja að heitið **anaphylaxis** er komið úr grísku, myndað úr forskeytinu **ana-**, *burt frá*, og nafnorðinu **phylaxis**, *vörn*. Upprunalega var það sett saman til að tákna minnkaða mótstöðu eða þol tilraunadýra gagnvart endurteknum skömmtum af eitri. Löngu síðar kom í ljós að þarna hafði verið um ofnæmisviðbrögð að ræða. Nú er heitið anaphylaxis ýmist notað um *bráðafnæmislost*, **anaphylactic shock** eða *staðbundið bráðafnæmi*, **local anaphylaxis**, ofnæmisviðbragð af tegund I.

Hneigð merkir tilhneiging, **ofnæmi** merkir of mikil viðkvæmni gagnvart áhrifum og frá Þorgeiri koma lokaorðin: „*--- en ofnæmishneigð, þetta ljósa orð,*

Lækningabók handa sjómönnum 1967:

„Ofnæmi nefnast annarleg viðbrögð líkamans við ýmsum efnum eða hlutum, sem líkaminn annars er hlutlaus gagnvart. Ofnæmi getur verið meðfætt eða áunnið. Þeim, sem ofnæmir eru, geta hinir eðlilegustu hlutir reynzt lífshættuleg eiturefni. Menn geta haft ofnæmi fyrir alls konar matartegundum, lyfjum, jurtum, dýrum, sýklum, ryki og reyk og jafnvel fyrir hita, kulda og birtu. Alkunnugt er að börn fá oft útbrot af eggjum og fiski („fiskibólur“). Ýmsir fá astma af hundum, köttum, hestum og heyi („heymæði“). Við penicillin-inndælingu getur sá, sem ofnæmur er fyrir penicillini, fengið hættulegt lost. Ofnæmi birtist í ýmsum myndum, svo sem útbrotum, kláða, eksemi, astma, höfuðverk, hnerrum, niðurgangi, rennsli úr nefi og augum, stundum sem hættulegt lost, er getur valdið meðvitundarleysi og dauða.“